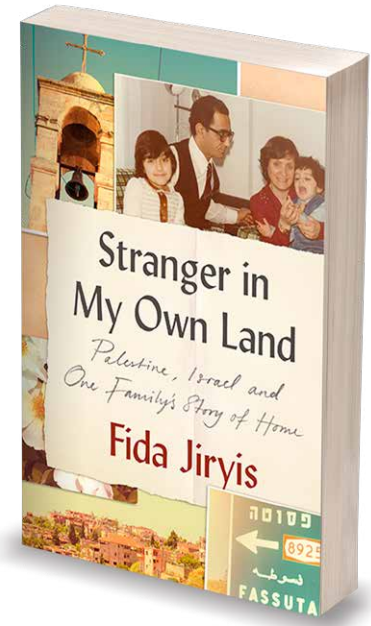

סיפורי הנכבה המשפחתיים של בני הדור השני

אף שפידא ג'ירייס אינה בת למשפחת פליטים, ניתן לשייך את ספרה האוטוביוגרפי לגל יצירות ספרותיות של סופרות ומשוררות פלסטיניות שהן בנות למשפחות פליטים ורובן מתגוררות בפזורה, הכותבות בסגנונות שונים על מוראות הנכבה ב־1948, שפקדו את משפחותיהן ואת בני עמם.¹ תופעה ספרותית זו, שהחלה כשני עשורים אחרי שתהליך אוסלו התברר ככישלון שהותיר על כנו את הכיבוש הישראלי ופורר את אש"ף כנציג העם הפלסטיני, מעוררת עניין בקרב גורמי מחקר שונים, בייחוד על רקע מלאת 75 שנה לנכבה ולהקמת מדינת ישראל.

ספרות זו חורגת מהספרות האידיאולוגית הממוסדת של התנועה הלאומית הפלסטינית שאותה עיצב אש"ף, אשר שימשה כלי גיוס למאבק הלאומי ואמצעי לעידוד המאבק המזוין (כנפאני, 1966). הסיפורים האישיים והמשפחתיים על הנכבה, שהיו כרוכים בטרומה נפשית, כמעט לא סופרו.² הספרות החדשה, פרי עטם של בני הדור השני לנכבה, מבטאת צורך גובר של יחידים פלסטינים להשמיע את קולם ולכתוב **בעצמם** את הנרטיב האישי שלהם ושל משפחותיהם ובני עמם. הם מבקשים להוכיח בכך לעצמם ולעולם את שרידותם ואחיותם בחיים ואת לכידותם כקולקטיב. זאת על אף הפליטות ב־1948 והעקירה ב־1967, ולמרות עשרות שנים של חיים תחת כיבוש צבאי, בתנאים של מאבק לאומי מתמשך. הם מוכיחים בכך את איתנות הזהות והתרבות הלאומית הפלסטינית, שנשמרת גם בחילופי הדורות.

המסקנה שאליה הגיעה ג'ירייס בספרה, שלפיה בעיית העם הפלסטיני נעוצה בנכבה של 1948 ובהקמת מדינת ישראל ולא בכיבוש של 1967, הציבה אותה באופן ברור בקבוצת סופרים כמו אליאס ח'ורי, שציידו בגישה ש"הנכבה נמשכת" עד ימינו, ואין להשלים עם תוצאותיה (ח'ורי, 2002).³ זאת לעומת סופרים אחרים, כמו אמיל חביבי (1988) ומחמוד דרוויש (2012), שדגלו בגישה שהנכבה היא נחלת העבר ועובדה מוגמרת, ולכן על הפלסטינים להביט קדימה ולבנות את עתידם תוך פתרון תוצאות המלחמה של 1967. האחרונים ראו את מרכז הכובד של הסכסוך עם ישראל כטריטוריאלי, ולכן תמכו בהסדר של חלוקה לשתי מדינות ובכך ששיבת הפליטים תהיה לתחומי המדינה הפלסטינית ולא לבתיהם ב־1948. פרופ' סעיד זידאני, ערבי ישראלי המתגורר ברמאללה, יוצא חוצץ נגד השימוש בביטוי "הנכבה נמשכת" וטוען כי יש בכך כדי להזיק לעניין הפלסטיני ברמה התאורטית, הפוליטית והחינוכית. לפי הסברו, אירועי הנכבה התרחשו בתקופה שבין החלטת האו"ם על

75 שנה ל־1948: האם ה"נכבה" נמשכת?

אפרים לביא

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

שם הספר: **Stranger in My Own Land – Palestine, Israel and One Family's Story of Home**

מאת: פידא ג'ירייס (Fida Jiryis)

הוצאה: Hurst

שנה: 2022

מס' עמודים: 447

75 שנה לאחר הקמתה של מדינת ישראל והיווצרות בעיית הפליטים נמשך הסכסוך הישראלי-פלסטיני, וסיומו אינו נראה באופק. הנתיבים שבהם הובילה ההנהגה הלאומית הפלסטינית את עמה – תחילה לשחרור "פלסטין" במאבק מזוין ולאחר מכן לפתרון של שתי מדינות – כשלו. ההתעלמות של אש"ף בתהליך אוסלו מעניינם של הערבים הפלסטינים אזרחי ישראל הבהירה כי עליהם לעמוד לגורלם ולהיאבק על מעמדם ועתידם במדינה, ולמעשה חיזקה את מגמת השתלבותם בחברה ובכלכלה. עם זאת, יש אנשים מבני הדור השני ל"נכבה", ביניהם הפלסטינית אזרחית ישראל פידא ג'ירייס, שאינם מוכנים להשלים עם הנכבה ותוצאותיה ומבקשים להשיב את הגלגל לאחור, ל־1948.

ומהיבשה בעת המצור על מערב ביירות, לניתוקים הממושכים מאספקת מזון, מים וחשמל, ולניסיונות הבריחה המבוהלים למקומות מסתור בעת ההפצצות, בהיעדר מקלטים. "זה היה לגמרי לא מובן לנו הילדים [...] ראינו את פניהם מוכי האימה של המבוגרים", היא כותבת (עמ' 208).

הביוגרפיה של ג'ירייס, כמי שנולדה וגדלה בגולה ורק בגיל 22 נגעה כף רגלה לראשונה באדמת המולדת, ספוגה באכזבה ממציאות החיים בה ורוויה בחיפוש נואשים אחר בית, זהות ושייכות. עם בואה לישראל היא גילתה ש"המולדת אבדה", ובכתיבתה הפסימית היא מבטאת כעס עמוק ובלתי נסלח למדינת ישראל בשל מדיניותה כלפי הפלסטינים החיים בתוכה ובשטחי הרשות הפלסטינית, ובשל התנגדותה לשיבת הפליטים לבתיהם. תוכן ספרה משקף אכזבה ממצבה האישי בשל הזרות והניכור שהיא חשה במולדתה, וייאוש מהסיכוי להסדר שיבטיח לעמה עצמאות מדינית.

ג'ירייס מספרת את סיפורה בגוף ראשון. תחילתו בשנות ה-40 של המאה הקודמת בכפר הנוצרי פסוטה שבהרי הגליל המערבי, שבו נולדו הוריה. עבודתו של האב סברי ג'ירייס כעורך דין וכפעיל פוליטי בעל תודעה ערבית-לאומית מפותחת גררה מעצרים והטלת הגבלות חמורות על חופש התנועה והפעולה שלו מצד הממשל הצבאי הישראלי. מציאות זו הובילה אותו להגר מרצון ללבנון ב-1970. במשך שנים הוא ניהל את מרכז המחקרים של אש"ף והשפיע על התפתחות מחשבה מדינית פרגמטית של אש"ף בשנות ה-70 וה-80. סברי שימש יועצו המדיני של ערפאת וקיים פגישות חשאיות מטעמו עם גורמים ישראלים ויהודים, ביניהם נחום גולדמן. אמה של המחברת נהרגה בפברואר 1983 בפיצוץ מכונית תופת שהוצבה בתחתית הבניין שבו שכן מרכז המחקרים של אש"ף, כנראה על ידי ארגון לבנוני-נוצרי.

הספר מגולל סיפור בן שבעה וחצי עשורים של סכסוך מדמם בין שתי תנועות לאומיות הנאבקות על אותה כבדת ארץ, שמאזן כוחות א-סימטרי מאפיין אותו ושהסיכויים לפתורנו מתמעטים והולכים.

המחברת, שאינה היסטוריונית, מספרת את תולדות הסכסוך מנקודת מבט אישית-משפחתית ולאומית-פלסטינית. המאמץ שלה להתעמק בנבכי ההתפתחויות ההיסטוריות של הסכסוך ראוי להערכה, אך הקוראים ימצאו בו אידיוקים עובדתיים, הקשרים חסרים ותיאורים לא-מאוזנים. כך לדוגמה, הדחייה העקרונית והמוחלטת של הפלסטינים ומדינות ערב באשר לתוכנית החלוקה לשתי מדינות (החלטה 181), שהתקבלה בעצרת הכללית של האו"ם ב-29 בנובמבר 1947, כלל אינה מוזכרת

חלוקת הארץ (29 בנובמבר 1947) ועד הסכמי שביתת הנשק בין ישראל למדינות ערב (20 ביולי 1949), כאשר נשללה מהעם הפלסטיני זכותו להגדרה עצמית על אדמתו ושני שלישים ממנו נעקרו אל מחוץ לגבולות פלסטין. לדבריו, כל ניסיון להציג פשעים שנעשים מאז נגד העם הפלסטיני כאילו "הנכבה נמשכת", יסודו בבלבול מושגים בלתי אחראי (זידאני, 2023).

ספרה של ג'ירייס משקף את ייאושה ממצבה האישי העגום כבת הדור השני לנכבה, שבעשור החמישי לחייה היא חשה בודדה, חווה משבר זהות חריף ואינה מוצאת את מקומה במולדת.

האוטוביוגרפיה של פידא ג'ירייס

כותרת ספרה האוטוביוגרפי של ג'ירייס, מייצגת את הרעיון המרכזי, המורכב והיומרי של תוכנו: לספר את סיפורה האישי כזרה בגולה ובמולדת, ולכרוך בכך את קורות הזמן ותהפוכות הגורל של העם הפלסטיני ושל משפחתה, מראשית הסכסוך עם ישראל ועד ימינו. הספר נפתח בפרק מבוא הסוקר את השנים 1897–1948, החל מהקונגרס הציוני הראשון ועד הקמת מדינת ישראל והיווצרות בעיית הפליטים הפלסטינים. המחברת מציגה את היהודים כעדה דתית ומתכחשת להיותה של ישראל, שהוקמה על "אדמת פלסטין ההיסטורית", מדינת הלאום של העם היהודי (עמ' 1). בהמשך מובאים 16 פרקים ובהם תיאור ההתפתחויות בסכסוך הישראלי-פלסטיני לפי סדר התרחשותם, לרבות שלבי המאבק המזוין, ההתקוממויות העממיות והתהליך המדיני הכושל בין ישראל לאש"ף. במסגרת כרונולוגית זו שוזרת המחברת את סיפורה האישי ואת סיפור משפחתה ובני עמה, ומציגה אותם כקורבנות הנכבה שהתרחשה ב-1948, והשלכותיה חלות עד היום.

ספרה של ג'ירייס משקף את ייאושה ממצבה האישי העגום כבת הדור השני לנכבה, שבעשור החמישי לחייה היא חשה בודדה, חווה משבר זהות חריף ואינה מוצאת את מקומה במולדת. במקביל מציג הספר תמונת מצב עגומה של בני עמה החיים בישראל, המוגדרת כוכמדינת אפרטהייד, וכן של אלה החיים בשטחי הרשות הפלסטינית תחת שלטון צבאי ישראלי, המתואר כעריץ ומדכא.

ג'ירייס נולדה ב-1973 בביירות למשפחה שגלתה מרצון מישראל ב-1970, ושהה אליה בעקבות תהליך אוסלו ב-1995. את העשור הראשון של חייה חוותה בצל מלחמת האזרחים הממושכת בלבנון ופלישת ישראל ב-1982. בפרק המטלטל בספר, "השעה האפלה", היא מתארת כיצד הייתה עדה להפצצות מהאוויר, מהים

1967 אלא עצם קיומה של ישראל כמדינה שנולדה מתוך טיהור אתני ב־1948, על אדמות שאותן גזלה מילידי הארץ, ללא נכונות לפצות אותם על כך, ומכאן שיש להטיל ספק בזכות קיומה; שנית, הסבל, הייסורים והתלאות שנגרמו לעם הפלסטיני בעטייה של הקמת ישראל והנכבה ב־1948 נמשכים עד היום, ואלמלא אירועים אלה, גורלה כבת למשפחה מכפר ערבי בגליל, כמו גורלם של כל הפלסטינים כעם, היה בהכרח שונה, ומן הסתם טוב יותר.

הנה כי כן, האב כבן הדור הראשון לנכבה ובתו כבת הדור השני קרובים להכרה משותפת ומייאשת בכך שאין עוד הצדקה להחזיק בגישה פרגמטית בסכסוך עם ישראל ובפתרון חסר התוחלת של חלוקת הארץ לשתי מדינות. יתר על כן, שניהם מודים כיום כי הם חשים זרים במולדתם.⁴

השקפת העולם של המחברת ביחס לסכסוך היא אפוא פסימית מיסודה. המסר העולה מספרה הוא כי אין ולא היה מקום, מלכתחילה, להעלות על הדעת שיושג שלום עם מדינת ישראל.

השקפת העולם של המחברת ביחס לסכסוך היא אפוא פסימית מיסודה. המסר העולה מספרה הוא כי אין ולא היה מקום, מלכתחילה, להעלות על הדעת שיושג שלום עם מדינת ישראל. הנקודה בהשקפת עולמה שהיא בכל זאת אופטימית טמונה בחוסנו של העם הפלסטיני. היא מעלה על נס את העובדה שהפלסטינים במולדת ומחוצה לה ממשיכים להתקיים כקולקטיב ולשמור על זהותם הלאומית, למרות הנכבה וכל הניסיונות לנשלם מארצם, לדכא את רוחם ולטשטש את זהותם. אומנם הנהגת אש"ף כשלה כשהתפתחה להכיר בישראל בתהליך אוסלו, אך העובדה הניצחת היא, לדבריה, כי דור הולך ודור בא, והדור הנוכחי נושא את הזהות הלאומית ומוביל את ההתנגדות ואת השאיפה למגר את הכיבוש ולממש את זכות השיבה של הפליטים.

הנכבה כמנגנון הגנה המונע ביקורת עצמית ברמה האישית והלאומית

נראה כי ההתייחסות של המחברת לעצמה לאורך האוטוביוגרפיה כאל קורבן ישיר של הנכבה, כמו העם הפלסטיני, מהווה מעין מנגנון הגנה המאפשר לה לתלות את האשם בגורם חיצוני – בישראל. מנגנון הגנה זה מייתר כל חשבון נפש וביקורת עצמית ברמה האישית והלאומית, ומקשה על האפשרות להסיק מסקנות ולקחים

כרקע וכסיבה ישירה למלחמה שפרצה ב־1948 (זריק, 1948); וההינתקות המנהלית של ירדן מהגדה המערבית בקיץ 1988 על רקע האינתיפאדה הראשונה, המהווה אירוע היסטורי מרכזי בתולדות העם הפלסטיני, כלל אינה מוצאת ביטוי בספר.

המפגש עם המולדת, הכפר והמשפחה

המפגש של המחברת עם מציאות החיים בצל הסכסוך הלאומי – בין מדינת ישראל, שאלה היא שייכת כאזרחית, לבין העם הפלסטיני שהיא חלק ממנו – טלטל את עולמה ולא נתן מנוח לנפשה. המפגש עם המולדת ועם המשפחה המורחבת הציף בקרבה שאלות זהותיות־אישיות, חברתיות, קיומיות, אתיות, לאומיות, פוליטיות ודתיות – הן ביחס לחברה הישראלית־היהודית והן ביחס לחברה הערבית־הפלסטינית. המפגש עם בני הכפר בפסוטה היה בבחינת התנגשות תרבותית. עד מהרה היא הבחינה בפערים תרבותיים וחברתיים עמוקים הקיימים ביניהם – חברה קולקטיביסטית, פטריארכלית ושמרנית, לבינה – צעירה אינדיבידואליסטית שהתחנכה במערב. החוויות המצטברות מהמפגש עם המולדת והחשיפה למציאות החיים של בני עמה בישראל ובשטחי הרשות הפלסטינית הביאו את המחברת לכלל הכרה שאין כל הבדל בין הנכבה והכיבוש של 1948 לבין הנכסה והכיבוש של 1967. להבנתה, ישראל פועלת כדי לשמור על טוהרה האתני־יהודי (עמ' 407), ומדיניות האפרטהייד שלה מכוונת לנשל את הפלסטינים ממולדתם בכל דרך אפשרית: "הנכבה נמשכת. היא לא הסתיימה: נמשך פינוי איטי של פלסטינים מבתיהם ואדמותיהם; ישראל משתלטת באופן שיטתי על שטחיהם; אלימות אכזרית מופעלת נגדם על בסיס יומיומי" (עמ' 429). בראייתה, מדיניות "ניהול הסכסוך" של ישראל לא נועדה אלא להנצחת הכיבוש, ועל כן היא מותחת ביקורת על ההנהגה הפלסטינית, הממשיכה לדבוק בהסכם אוסלו ובהסדר של חלוקת הארץ בין שני העמים.

מאליה בולטת ההשוואה הבין־דורית המרתקת בין האב, עורך הדין סברי ג'רייס, לבין בתו. האב אימץ עוד משנות ה־60 המוקדמות של המאה הקודמת את הגישה המדינית הפרגמטית, שדגלה בהקמת מדינה פלסטינית על חלק מהמולדת כאחת האפשרויות להסדר, והוא אף השפיע על התפתחות המחשבה המדינית של הנהגת אש"ף בכיוון זה בשנות ה־70 וה־80. לאחר הסכמי אוסלו הוא נוכח לדעת, שישראל אינה מעוניינת בהסדר מדיני שיביא לחלוקת הארץ. בתו, המחברת, שמאז הגעתה למולדת חוותה את החיים בישראל ובשטחי הרשות הפלסטינית, הגיעה לשתי מסקנות עיקריות: ראשית, הבעיה המרכזית בסכסוך אינה שאלת גבולות

שישראל אחראית למצבם של הפלסטינים, ושתיקון תוצאות הנכבה יתאפשר רק לאחר שיושב גלגל ההיסטוריה לאחור, ותמומש זכות השיבה לפליטים הלכה למעשה (פלאח סעב, 2023). בה בעת, אין בידה להציע דרך פעולה מעשית לדור הצעיר הפלסטיני, ובסיום דבריה באפילוג היא מעמידה שאלה סתמית: "בכל זאת, כמה זמן זה יכול להחזיק מעמד נגד רוחות החופש, הצדק, זכויות אדם ושוויון?" (עמ' 429).

סופרים ערבים בישראל: "יש חיים אחרי הנכבה"

ג'רייס מתארת את תנאי חייה הקשים כאזרחית ישראלית בת המיעוט הערבי-פלסטיני, ומשליכה זאת על המיעוט כולו. היא מציגה תמונת מציאות עגומה וחסרת תוחלת, שלפיה ישראל פועלת בהתמדה לשלילת קיומו של המיעוט הערבי. בכך היא מתעלמת מהתמורות מרחיקות הלכת שחלו במעמד החברתי, הכלכלי והפוליטי של בני המיעוט ומהישיגיהם הרבים, למרות מדיניות הקיפוח כלפיהם. הם עברו כברת דרך ארוכה של התנסות חברתית ותרבותית עם החברה היהודית שבתוכה הם חיים, ומעמד הביניים החדש שצמח בקרבם נאבק כיום על שוויון זכויות מלא כאזרחים-ילידים. התעלמות אש"ף מעניינם בתהליך המדיני שקיים עם ישראל העניקה רוח גבית למגמה זו, לאחר שנוכחו לדעת כי עליהם לדאוג בעצמם למעמדם ולעתידם כמיעוט בישראל. הם תובעים להיות שותפים לתהליכי קבלת ההחלטות במדינה ולקבל הכרה שהם חלק בלתי נפרד מהחברה הישראלית.

מבחינה עובדתית, החברה הערבית בישראל הולכת ומתגבשת כקהילה (אזרחית) נפרדת משאר חלקי העם הפלסטיני, ורוב מכריע של בניה אינם מוכנים לוותר על אזרחותם הישראלית לטובת אזרחות אחרת. זאת למרות המתח הלאומי הבסיסי הקיים ותחושות של הדרה וניכור מזהות המדינה היהודית, על רקע חוקים כמו חוק הלאום. הם משתלבים יותר ויותר בכלכלה, בחברה ובתרבות, במוסדות ההשכלה הגבוהה, במשרדי ממשלה, במערכת הבריאות ובמכלול רחב של ענפי תעסוקה, תורמים לבניין הארץ ומקיימים קשרי גומלין ענפים עם החברה היהודית בתחומים רבים.

רבים מבני החברה הערבית בישראל נושאים כיום זהות היברידית, פלסטינית וישראלית, ובניגוד למחברת הם מכירים בלגיטימיות של ישראל להתקיים, גם אם הם מתנגדים להגדרתה כמדינה יהודית. בזהות כפולה זו טמונה עבורם האפשרות להשתחרר מן המסגרות המסורתיות שנכפו עליהם מצד דור ההורים. כך למשל, הסופרים הערבים בני הדור השני לנכבה, שגדלו על

לשם תיקון הדרך ותכנון העתיד, על ידי הצבת יעדים ריאליים ומעשיים והתקדמות לעבר הגשמתם.

במישור האישי, ביקורת עצמית הייתה עשויה לאפשר למחברת להתייחס לאירועים הטראומטיים שחוותה בילדותה בגלות, ביניהם אובדן האם וחיים בצל מלחמות בארץ זרה, ולהבין את משקלם ומקומם כגורמים שהשפיעו על עיצוב אישיותה ועל חייה הבוגרים. לעומת זאת, היעדר ביקורת עצמית והצגה חד-צדדית ובלתי מאוזנת של המציאות הקיימת מנעו ממנה יכולת להתמודד עם עברה, להשתחרר מתחושת הקורבן ולמצוא את מקומה בחברה ובמולדת. בגילוי לב מעורר חמלה היא מתוודה באפילוג כי מאז הגיעה למולדת, היא עדיין נאבקת למצוא את מקומה: "האם אני אזרחית של מדינת ישראל שמפלה אותה ופועלת לשלול את קיומה? האם אני חלק מהמיעוט הפלסטיני בישראל הסובל ממעמד אזרחי נחות? או שמא אני חלק מהעם הפלסטיני שחיו תחת הכיבוש הם סיפור של סבל יומיומי?" (עמ' 427).

באותו אופן היה מקום למידה של ביקורת במישור הלאומי, בעניין כובד אחריותם של מנהיגי התנועה הלאומית הפלסטינית לגבי טיב ההחלטות האסטרטגיות שהם קיבלו במסגרת ניהול המאבק המזוין לשחרור פלסטין, ובהמשך במסגרת ניהול המאבק המדיני להשגת הסדר עם ישראל. כך לדוגמה: התנהלות פלגי אש"ף בירדן בשנים 1969–1971, שהובילה לגירושם ללבנון; התייצבות יאסר ערפאת לצד סדאם חוסיין במלחמת המפרץ הראשונה, שגרמה נזק מדיני וכלכלי ניכר לאש"ף; טיבן של החלטות אש"ף בתהליך אוסלו, שאפשרו לישראל להמשיך את הבנייה בהתנחלויות, הותירו את הכיבוש על כנו והחמירו את מצבו של העם הפלסטיני; והיותה של הזירה הפלסטינית שסועה בין רשות לאומית הנתמכת על ידי המערב ומדינות ערב מתונות לבין רשות אסלאמית הנתמכת על ידי איראן (אל-טאהר, 2019; Khalidi, 2006).

העובדה היא שהמנהיגות הפלסטינית נכשלה בניסיונה להנהיג את עמה לעבר מימוש מאוויי הלאומיים. הטלת האשמה על ישראל לבדה והיעדר ביקורת עצמית מונעים אפשרות להכיר בשגיאות האסטרטגיות שנעשו ולהציע דרכים מעשיות לשינוי ותיקון. ברי כי ללא בירור יסודי וחשבון נפש נוקב לגבי הסיבות למצבו העגום של העם הפלסטיני, ייקשה על הפלסטינים והנהגתם להתוות דרך מעשית לממש את זכותם להגדרה עצמית.

כמו סופרים פלסטינים משנות ה-60 וה-70 של המאה הקודמת, דוגמת ע'סאן כנפאני (כנפאני, 1963, 1966), שסירבו לקבל את התבוסה של 1948, כך גם המחברת מסרבת כיום להשלים עם הנכבה. היא מחזיקה בדעה

בסול, ד' (2017, 1 ביוני). יש חיים אחרי הנכבה: הספרות הפלסטינית יוצאת לדרך חדשה. [הארץ](https://tinyurl.com/dtrtbu9x). גולדברג, ע' (2009, 28 באפריל). **האדמה אינה עוד תנאי הכרחי לקיום עם** (ראיון עם הסופרת והמשוררת פרופ' נידאא חורי).

בית אבי חי. <https://tinyurl.com/dnfe6763>. ג'ריס, ס' (1966). **הערבים בישראל**. אל-אתיחאד. דרוויש, מ' (2012). *ماذا نفعل بعد شكسبير عن فلسطين والشعر والحب والحياة*. [מה נעשה אחרי שקספיר? על פלסטין, על שירה, על אהבה ועל החיים]. **אל-כרמל אל-ג'דיד**, 3-4, 43-44. זידאני, ס' (2023, 13 באפריל). *مفهومان لنكبة فلسطين عام 48* [שני מושגי הנכבה הפלסטינית משנת 48]. **אליקדס**.

חביבי, א' (1988). **אח'טיה** (תרגום: א' שמאס). עם עובד, פרוזה אחרת. ח'ורי, א' (2002). *النكبة المستمرة* [הנכבה המתמשכת]. **מג'לת אל-זראסאת אל-פלסטיניה**, 89, 37-49.

ח'ורי, א' (2013, 22 ביולי). *النكبة المستمرة وبرنامج بראפר* [הנכבה המתמשכת ותוכנית פראוור]. **אליקדס אל-ערבי**.

כנפאני, ע' (1963). *أرض البرتقال الحزين* [ארץ התפוזים העצובים] אל-אתחאד אל-עאם לטלבת פלסטין.

כנפאני, ע' (1966). **أدب المقاومة في فلسطين المحتلة 1948-1966** [ספרות ההתנגדות בפלסטין הכבושה 1948-1966]. אל-אדאב.

פלאח סעב, ש' (2023, 5 בינואר). פידא ג'יריס: לעולם לא אסכים שיתייחסו אלי כאל סוג ב', מי אתם בכלל? **הארץ**.

<https://tinyurl.com/ynzdsejm> מלמד, א' (2019, 23 בנובמבר). פידא ג'יריס חזרה למולדתה, אך עדיין מרגישה זרה. **הארץ**. <https://tinyurl.com/ycxnm4ja>

שטיינברג, מ' (2015). הנכבה כטראומה: שני דפוסי-התייחסות פלסטיניים והשלכותיהם. בתוך: א' ג'מאל וא' לביא (עורכים).

הנכבה בזיכרון הלאומי של ישראל (עמ' 98-112). אוניברסיטת תל אביב: מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום ומכון וולטר ליבר לדיוקיום יהודי-ערבי.

קסטנטין, ד' (1948). **معنى النكبة** [משמעות הנכבה]. דאר אל-עלם ללמלאין.

Abulhawa, S. (2006). *Mornings in Jenin*. Bloomsbury Publishing.

Abulhawa, S. (2015). *The blue between sky and water*. Bloomsbury USA.

Khalidi, R. (2006). *The iron cage: The story of the Palestinian struggle for statehood*. Beacon Press.

Sayigh, R. (2013). On the Exclusion of the Palestinian Nakba from the 'Trauma Genre', *Journal of Palestine Studies*, 43(1), 51-60. <https://doi.org/10.1525/jps.2013.43.1.51>

הערות

1 אחת הבולטות היא הסופרת סוזאן אבו אל-הוא (سوزان أبو الهوى, Susan Abulhawa), בת להורים ממזרח ירושלים המתגוררת כיום בארה"ב. ספר הביכורים שלה 'בקרים בג'נין' (Mornings in Jenin) מ-2006 מספר על התלאות והאסונות של משפחה פלסטינית שגורשה ב-1948 מהכפר עין חוד והגיעה למחנה פליטים ג'נין. ספרה השני, 'הכחול שבין שמים למים' (The Blue Between Sky and Water) מ-2015, מספר גם הוא על היסטוריה של משפחה שגורשה ב-1948 מהכפר בית דראס שהוחרב והוצת, ועל צעידתה הארוכה והקשה אל מחנה הפליטים בעזה. שני הספרים תורגמו ל-20 שפות והפכו לרבי מכר עולמיים.

2 ראו בהקשר זה את מאמרה של רוזמרי סאיע', שעמדה על העובדה שלא נכתבה ספרות מסוג "טראומה מן העבר" לגבי הנכבה של

תרבות שהייתה מגויסת למאבק הלאומי והוקדשה לזיכרונות מהמולדת האבודה, הבינו כי העיסוק הבלעדי בסכסוך גרם לניווט היצירה הפלסטינית. סופרים אלה נחווים כיום לפתוח **דף חדש** ולהתייחס בכתיבתם "לחיים עצמם", שכן בראייתם הסיפור הפלסטיני הוא לא רק מחסומים ואבנים. הם מבקשים לחולל תמורה מהותית במבנה החברתי והתרבותי ולהתייחס לנושאים כאובים בחברה הערבית הפטריארכלית, כמו מעמד האישה וכמו הומופוביה (בסול, 2017).

גם אלה הדבקים בנושא הלאומי מציעים כיום מבט אחר על הסכסוך. כך לדוגמה, המשוררת והסופרת בת פסוטה, פרופ' נידאא חורי, שנושאת את דגל המאבק הלאומי זה עשרות שנים, קוראת לצד הישראלי ולצד הפלסטיני לחדול ממלחמתם על הטריטוריה. היא מציעה לאמץ חשיבה הומניסטית ואוניברסלית שתהיה מותאמת לעידן החדש של האנושות, המתנהלת במרחב וירטואלי ללא גבולות. חשיבה כזו, היא מסבירה, עשויה לאפשר לעמים להשתחרר מטראומות העבר ומתפיסת הקורבן, ולהתמקד בשחרור האדם והחברה מכבלי המסורת והדת (גולדברג, 2009).

לסיכום, כתיבת אוטוביוגרפיה הייתה עשויה להיות תהליך מרפא עבור פידא ג'יריס ולסייע לה להיחלץ מהצלקות שחווה בעברה. שילוב הסיפור האישי עם הנכבה והטרגדיה הפלסטינית אומנם אפשר לה להיות חלק מהקולקטיב ולתלות את האשם למצבה בגורם חיצוני, בישראל, אך בה בעת הדבר מנע ממנה התבוננות עצמית-פנימית, שהיא הכרחית כדי לטפל בחוויותיה הטראומטיות הבלתי פתורות מהעבר.

נראה אפוא כי קהל היעד המערבי שאליו כיוונה המחברת את ספרה, שנכתב באנגלית, עשוי לקבל מושג כללי על אודות הסכסוך ולהזדהות עם תחושת הקורבנות המלווה אותה. באשר לקוראים הישראליים, ניתן להניח כי יתקשו לעכל את תוכן הספר, בעיקר בשל חד-צדדיותו, אמינותו המוגבלת והיותו מעין כתב אישום נגד ישראל כמדינת אפרטהייד. הם יראו בו מניפסט המתאר את הנרטיב הלאומי הפלסטיני, יותר מאשר אוטוביוגרפיה שניתן להזדהות עם גיבוריה.

אלוף-משנה (מיל') ד"ר אפרים לביא הוא חוקר אורח בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) – אוניברסיטת תל אביב. בשנים 2007-2020 היה מנהל מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום באוניברסיטת תל אביב. lavieeph@gmail.com

מקורות

אלטאהר, מ' (2019, 27 בספטמבר). *ثمانية أخطاء استراتيجية في الحركة الفلسطينية* [שמונה שגיאות אסטרטגיות בתנועה הפלסטינית]. אל-ערבי אל-ג'דיד. <https://tinyurl.com/mrk5t8j2>

- בישראל" משנת 1966: "זרים במולדתם". היה זה הספר הראשון שנכתב בעברית על המיעוט הפלסטיני בישראל. הספר תורגם לערבית ולשפות זרות. ראו גם: מלמד, 2019.
- 5 ראיין שערך עמית גולדנברג עם הסופרת והמשוררת פרופ' נידאא חורי.
- 1948 (Sayigh, 2013). יוצא דופן הוא הרומן האוטוביוגרפי של ע'סאן כנפאני (1963).
- 3 מוטיב זה חוזר ונשנה בטורו השבועי של ח'ורי בעיתון אל-קדס אל-ערבי. ראו למשל מאמרו על תוכנית ישראל ("תוכנית פראוור") להסדרת בעיית הבדואים בנגב (ח'ורי, 2013).
- 4 כותרת ספרה של המחברת: "זרה במולדתי", זרה לכותרת אחד הפרקים בספרו החשוב של אביה, סברי ג'רייס, "הערבים